

Hivatalos bíráló

Balogh Elemér

A középkori német szentszéki bíraskodás intézménytörténete. Szervezet,
hatáskör és működés

című

akadémiai doktori értekezéséről

Szerző minden bevezetés nélkül vág bele választott témája kifejtésébe, nélkülözve a felvezetést, az általa kitűzött kutatási cél ismertetését, körülírását, konkretizálását. Bíráló (s az feltételezett olvasó) az első bekezdésben már az egyházi bíraskodás fórumrendszerének és a római Curiának leírásában találja magát. Ennek okát persze megadja szerző, mondván az egyház egész Európára kiterjedő illetékességgel működő, centralizált fórumrendszert fejlesztett ki, amelyben a jog- és perorvoslat lehetősége magától értetődő volt. A fellebbezés intézményesített lehetősége a főesperesi széktől a fórumrendszeren át egyenesen a római Curiáig vezetett. Amennyiben tehát a középkori szentszéki bíraskodás intézménytörténetének teljes vagy részleges leírását tekintjük központi feladatnak, nem hagyható figyelmen kívül az a tény, amit szerző már a kezdetekkor kiemelt, hogy ti. az egyház törvénykezési rendszerének vitathatatlan előnye éppen ebben nyilvánult meg: létezett egy nagy tekintélyű centrum, amely törvényhozói és bírói minőségében foglalt küldetésének egyaránt maradéktalanul megfelelt. Ezért tűnik végül is természetesnek a végponttól indítás logikája, a végső fórumtól visszafelé, az alsóbb szintek irányába tartó tartalomvezetés megfontolása. Különösen jelentős ez a modell abban a német birodalomban, melyben a fellebbezés intézményesített lehetősége az egész középkoron át még tartományi szinten sem alakult ki. Szerző az egyházi felsőbíraskodás működését is német forrásokon és kutatásokon keresztül dokumentálja.

Fórumok, bírák

Balogh Elemér precíz szerkezetben követi az egyházi bíraskodás középkori szervezetének fejlődését, ezzel összefüggésben a bírói szerepkör alakulását. A középkori általános gyakorlatnak megfelelően a törvénykezés egyfelől a hierarchikus szintek vezető stallumaihoz kötődött, a bírók az illetékességnek megfelelő egyházi előljárók voltak. Meglehetősen gyakorisággal jártak el delegált bírókként a pápa által kiküldött megbízottak. Ehhez képest a Curia, mint legfelsőbb fórum vagy ezeknek ítéleteit bírálta felül, vagy a jogkeresőnek a pápától kieszközölt parancsával utasította „a címzett egyházi előljárót (= bírót), hogy minden eszközt használjon fel a jogsérelem orvoslására.” A küldött bírák által hozott döntések ellen benyújtott kérelmek esetén újabb delegációra került sor, amikor is auditor cardinalis járt el. Akadtak, akik egyenesen az egyházi és világi körökben egyaránt nagy tekintélynek örvendő pápai bírói székhez fordultak. Balogh Elemér utal arra is, hogy a III. Ince idején megerősödő pápai iurisdictio volt köszönhető a püspöki zsinatok bíraskodási funkciójának visszaszorulása.

Az alkalmi megbízásokkal (iudex delegatus) vagy állandó bírókként (conservatores et iudices) törvénykezési feladattal a pápai udvarból kiküldöttek egyesbíróként vagy társasbírószágban jártak el, ezzel mintát is adva a világi törvénykezésnek. Balogh Elemér igazolja azt is, hogy az egyházi fórumok az egyház korabeli szerepvállalásának megfelelően kezdettől fogva teljesítettek világi funkciókat, nem csak klerikusok és világi konfliktusok esetén, hanem világiaknak egyházi bíróságok előtt indított ügyeiben, sőt kifejezetten világi ügyekben is. Ezt az összefonódást dokumentálja a végrehajtást tekintve is: az ítélet realizálásához püspöki közbenjárással uralkodói segítséget kellett kérni.

Az ítélkezés újabb fejleménye lett a Rómában létrehozott állandó bíróság. A 14. századtól kialakult (pápai vagy püspöki parancs alapján eljáró) állandó bírák intézménye pedig főként kolostorok védelmét szolgálta. Az erre hivatottak funkciója egyfajta sajátos keveréke volt az ügyvédi és bírói tevékenységnek. Balogh Elemér rámutat arra, hogy az állandó bírák megjelenése a törvénykezésre jogosultaknak egy fontos vonását erősítette meg: a jogban jártasság kritériumának megerősödését, mely az официálisok ténykedésében is tetten érhető. Az egyházmegyei feladatok szaporodása, a törvénykezés mennyiségi növekedése, a kanonisztika fejlődése miatt új és szakszerű segítségre volt szüksége a püspököknek. Ahogyan a szerző fogalmazta: az erőteljesen római jogi befolyás alatt álló pápai intenciók megkövetelték, hogy a mind bonyolultabb jogvitákat, tanult jogászok kezébe adják. Jogtudók kellett a bírói székbe. Évszázadok során, a püspöki székek lettek a jogi szakértelem fontos letéteményesei.

Ez a fejlődés megkövetelte a kiszolgáló hivatal kiépülését is, persze a területi méretek és az ügyszám függvényében. Ebben a folyamatban lett a püspöki szentszék első embere a bíró, akit csak a püspök nevezhetett ki és menthetett fel. A kinevezés meghatározott kritériumrendszer mentén történt. A feltételek egyik legfontosabbika lett a jogismeret, melyet a németországi egyházi bíróságok bírái kezdetben jellemzően az északolasz egyetemeken szereztek. Még ezeknek a jogban jártas szakembereknek is gyakran kellett további jogtudók segítségét és tanácsát igénybe venni.

A szerző az officialatus kialakulását vette igénybe a rendszeren belüli különbségek és eltérő fejlődés illusztrálására. Miközben Európa északi és középső területein dokumentálható az officialisok működése, Itáliában és az olasz mintát követő Magyarországon officialatus sohasem alakult ki, itt a püspökök általános helynökei látták el ugyanezeket a feladatokat

Az egyházmegyéek püspökei, mint a szentszéki bíráskodás letéteményesei, a Curián kívül az egyházi bíráskodás forrásai lettek. A püspöki széknél alacsonyabb fórumok csak tőle származtathatták eljárási joghatóságukat. A püspökök évenkénti vizitációjának az alsópapság tevékenységét ellenőrző funkciója mellett a régió világi gonosztevőinek üldözése is részét képezte. Felleptek a bűnözők ellen, egyházi büntetések kiszabásával. A püspök vándorbíráskodásból fejlődött ki a német jogfejlődésre jellemző *Sendgericht* amelybe előbb tanúként, majd bírótársként bevonták a vidék megbecsült, tekintélyes lakóit. Ez a laikusokkal szemben fellépő püspöki bíráskodás a világi törvénykezést egészítette ki. A püspöki szék (az officialis) hatásköre magánjogi és bizonyos korlátozásokkal büntetőjogi ügyekre terjedt ki, a német felfogás szerint azonban vérhatalommal nem bírt. Az officialis általában a püspök teljes iurisdictionját átvette, gondoskodott az ítéletek végrehajtásáról, s mint a jogrend őre, hivatalból is eljárhatott.

Nem tanulság nélkül való a bíró személyére vonatkozó feltételek meghatározása. Balogh Elemér összefoglalásában az officialis kinevezésének feltétele a teljes cselekvőképesség, a

betöltött 25. életév, nőtlenség, büntetlenség és feddhetetlenség. kizáró ok nemléte. A korabeli filozófia szerint a bírónak három dolog vethet akadályt: a természet, a törvény és az erkölcs. „A természet megtiltja, hogy egy süket, néma vagy őrült bíró legyen. A törvény tiltja a kiközösítést. hogy a bíró szabálytalan, eretnek és pogány. Az erkölcs tiltja, hogy egy nő bíró legyen.”

Balogh Elemér szisztematikus rendszerben vizsgálja a bírósági szakszemélyzetet, az auditor, a pecsétnök, az audienciárius, a regisztrátor, irattárnok feladatait és hivatali helyét. Természetesen sorra kerülnek az ügyvédek, ügyészek, közjegyzők is, hogy végül a bírósági segédszeméllyel zárja a püspöki szentszékről fölvázolt körképet.

A teljesség kedvéért szó esik még az officialatussal alternatív egyéb jelentős fórumokról is, melyek azonban a püspöki szentszék tekintélyét nem ingathatták meg. (A küldött bírák, a helynöki fórum és a főesperesi szék.) A kevésbé jelentős, helyi funkciót teljesítő, alacsonyabb bírósági fórumok (dékánok, prépostok, apátok bíróságai) ismertetését tudatosan mellőzi.

Kompetenciák

Az egyház speciális történeti helyzeténél fogva az állammal szemben nagyfokú autonómiát tudhatott magáénak, sőt világi feladatvállalásai következtében túlléphette ezeket a határokat is. Balogh Elemér azt az időszakot vizsgálta munkájában, amikor az egyházi bíráskodás leginkább kiszélesedett állapotát érte el, amikor megszületett a Corpus Iuris Canonici is, s amikor az egyház bíráskodási igényeit is megfogalmazta. Leginkább a 13 században váltak képlekennyé a határvonalak, ezért megkerülhetetlen az egyházi törvénykezés elemzéséhez a hatásköri és illetékességi kérdések tisztázása. A szerző a korabeli rendszerhiány okán ezeknek vázolásához az alanyi és tárgyi illetékességet hívta segítségül. Balogh Elemér szerint az egyház fejlődésének sajátja a korai közösségi-szervezeti modell rendszerszerű beillesztése a hűbéri társadalomstruktúrába, amelyből így elsőként volt képes renddé alakulni. E korai rendies közösség megelőlegezte a majdani rendiség jellegzetes, a rendhez tartozó tagjai számára jogbiztosító képleteit és körvonalazta azokat a speciális előjogokat, melyek utóbb általános vonásai lettek a klérus rendjének a rendi társadalomban. Szerző dokumentálja, hogy a jogállás egyik legkézenfekvőbb megragadható pontja a törvénykezési jogosultság pontos definiálása. Aligha véletlen, hogy az alanyi illetékesség leghatározottabban védelmezett princípiuma lett a privilegium fori. Jóllehet már a frank korban többé-kevésbé érvénysült az elv, hogy ti. klerikusok büntetőügyeiben (notórius és javíthatatlan bűnözők kivételével) egyházi bírók járhatnak el, még a 12. század közepén sem volt egyértelmű, hogy egyháziak magánjogi ügyeit egyházi vagy világi bíróságok intézik-e. III. Sándor, III. Cölesztin, III. Ince pápa kiközösítéssel szankcionált rendelkezései voltak szükségesek az ítélkezési kiváltság érvényesítéséhez. Ugyancsak az alanyi illetékesség alapján bírták a klerikusokkal egyenlő elbírálás és védelem jogát a keresztes hadjáratok résztvevői is. Felperesi pozícióban a keresztes választhatott a világi és az egyházi bíróság között. Hasonló pozícióban voltak az egyetemeken tanulók is: megillette őket a jog, hogy egyházi bíróság tárgyalja ügyeiket, de vádlóként vagy felperesként választhatták az illetékes világi fórumot is. Kánonjogi alapokon nyugodott az egyházi bíróságok illetékessége a szegényeket, árvákat és özvegyeket érintő ügyekben, olyan perekben, ahol az egyik fél volt zsidóvolt, a másik keresztény, továbbá az idegenek jogvitáiban, akik értelemszerűen nem fordulhattak saját világi fórumaikhoz. A disszertációban szépen kirajzolódik a tendencia: a lehatárolási törekvés láthatóan párosult egy, a civil társadalom irányában rögzíthető hatásköri terjeszkedéssel. Egyfelől az egyház minden erővel akadályozta

a világi törvénykezést a hozzá tartozók fölött, másfelől kereste az utakat a civil társadalom zónáinak egyházi bíraskodás alá vonása érdekében.

Az egyházi törvénykezési fórumok hatáskörének tárgyi terjedelmét illetően Balogh Elemér bizonyítja – ahogy ő fogalmaz „a hatalmasan kiszélesedett középkori egyházi bíraskodás” jelentőségét a társadalomban, jórészt civil ügyekben. Miután az egyház a középkori lét szinte minden térréumában jelen volt, a kereszténység az államok által vállalt ideológiai elköteleződés eredményeképpen általános elvárásként jelent meg az alattvalók irányában, joggal állapítja meg a szerző, hogy „a keresztény hit és erkölcs valamely vonatkozásával jóformán bármilyen cselekedet és emberek közötti viszony összefüggésben állt, s mivel az emberi természet gyarló, a vétkezés, hibázás elkerülhetetlen”, okkal ösztönözte III. Ince az egyházi bírakat arra, hogy igyekezzenek minden lehetséges ügyet maguk elé vonni. Ennek eredményeképpen „általánosságban elmondható, hogy az egyház hatalma tetőpontján mindenféle emberi magatartás erkölcsi és büntetőjogi megítélésére igényt formált.”

Nem kérdés, hogy egyházi fórumok előtt tárgyalták az egyházi választásokkal és javadalmakkal, az egyházi tulajdonnal, a tized- és a kegyúri joggal kapcsolatos vitákat. Természetesen ide estek az ún. spirituális ügyek (hitet érintő kérdések, szentségekkel, a keresztény tanítással a kultusszal összefüggő ügyek, fogadalmak, az egyházi fegyelem). Az esküvel megerősített szerződésekből, a végrendeletek érvényességéből eredő jogviták, az uzsorával kapcsolatos ügyek egyházi bíróság elé tartoztak. A tárgyalt jogviták nagy része a házasságot érintette. az eljegyzés, házasság érvényessége, megsemmisítése, házassági ígéretek, (ágytól–asztaltól) elválasztás, de a házasságtörés, a titkolt házasságok vizsgálata is. Egyházi fórumon határoztak a gyermekek jogállásáról, sőt a házassági vagyoni jogi kérdésben is. Bizonyos ügyekben a felek kiköthették az egyházi bíróságok joghatóságát. Voltak egyházi részvétel miatt e körhöz tartozó további jogviták is (tartási kötelmek, státuszpercek, örökösödési ügyek).

Mindemellett az egyházi büntetőbíraskodás a középkorban igen széleskörű volt. A szerző által összefoglalt bűncselekményi kör (*simonia*, szentségtörés, hitehagyás, eretnokség, hamis eskü, esküszegés, házasságtörés, bigámia, vérfertőzés, uzsora, istenkáromlás, párbaj, tűzvészokozás) messze nem kimerítő felsorolása az egyházi bíróságok által megigényelt deliktuális hatáskörnek. Ennek illusztrálására idézi meg III. Ince pápát, aki szerint „minden emberi magatartás, amelyben a bűn megnyilvánul, a szentszék büntető joghatósága alá tartozik...” S miután ugyanez az álláspont jelent meg az esküre vonatkozóan is, jogosan állapítja meg Balogh Elemér, hogy „ennél szélesebb jogigényt már fogalmilag nem lehetett elképzelni”.

Mindezen összefoglalás kapcsán szerző határozottan foglal állást, miszerint „a mindenkori helyzetértékelésnél sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a hatáskörök elhatárolása mindvégig bizonytalan maradt.”

Joganyag

A németországi egyházi bíróságok által alkalmazott joganyag formailag megegyezett a korabeli törvénykezés forrásanyagával, a „kortárs joggal”, persze jelentős hangsúlykülönbségekkel és egyfajta „jogforrási hierarchia” tekintetbe vételével. A kánonjog, minden más jogforrást megelőzött. Szerző nyomatékosítja a kánonjog anyajogának, az antik római jognak direkt szerepét, tisztán római jogi kútfők alkalmazásának gyakorlatát is. A vallás szent könyvei megkerülhetetlenek voltak, amit kiegészítettek a *Decretum Gratian*, a pápák dekretumai, az

egyetemes és tartományi/egyházmegyei zsinati határozatok Megfelelő kánonjogi szabály hiányában belépett a világi jog, dominálón a hazai szokásjog.

Eljárás

Az egyházi bíráskodás két jellegzetes fejlődési tendenciája rajzolódik ki a szerző kutatásai nyomán. Egyik a fentebb már említett szakszerűsödése az eljárásoknak, a jogismerő bírák és tanácsadó jogtudók megjelenése a perben. Magának a processusnak jellemző vonását emeli ki Balogh Elemér, amikor rámutat arra, hogy „a kánonjogban kezdetben járatlan szentszéki bírák mindenekelőtt arra törekedtek, hogy a viszálykodó felek között egyezséget hozzanak létre.” Ezért karakterizálta a jogvitákat az egyezés vagy a maguk által választott bírák döntése. E pozíciótól vezetett az út az érdemi, tényfeltáró és bizonyító ítélethozatal gyakorlatához. A másik domináló fejlődési ív az ókori római jogi kultúrának, a magánjog és a perjog fejlett szabályozásának, cizellált jogtechnikájának újjáéledése az érett középkor viszonyai között. Szerző bizonyítja, hogy a szentszéki eljárás döntőbírói szakaszában világos volt a törekvés a rendes kánoni per elkerülésére. Gazdag forrásanyag igazolja szerinte, hogy „a bonyolult, hosszadalmas és drága, ráadásul a végrehajthatóságot tekintve teljesen bizonytalan kimenetelű kánoni pernél” a felek jobban kedvelték a régi germán eljárásjogi szemlélet kompozicionális elemeinek tovább élését szimbolizáló egyeztetést.

Végtelenül izgalmas az a találkozás, mely a korban a magas műveltséget hordozó egyház szervezte peres eljárás és a többnyire írástudatlan társadalom jogi konfliktusaiból kerekedő processzus hétköznapi problémái körül létrejött. A római-kánonjogi írásbeliség, az írásbeli per a konkrét percaselekményekben kénytelen volt engedni a szóbeliségnek. Az idézéseket olvasni tudóknak, a megidézettek lakhelye szerint illetékes papnak kézbesítették, aki továbbította azt az érintettnek, s egyben meg is magyarázta neki a tartalmát. A „keresetbenyújtás (oblatio libelli) alatt” is a felperesnek a perben szóban előadott cselekménye volt értendő.

Az írásbeliség ugyanakkor a garanciák sorával bástyázta körbe az eljárást. Már az idézéskor megkövetelte a dómdekán az idézés kihirdetéséről szóló záradék felvezetését az oklevélre, az ő egyidejű értesítésével egyetemben. A római jog aggályos precizitása, garanciákkal körbebástyázott intézményi megoldásai azonban nem kevés esetben komoly mértékben lassították a döntéshozatalt. „A kánonjogi performának árnyoldala is: a nehézkesség.” A római jogi alapú kánoni eljárásjog maga is számtalan alkalmat biztosított a perek elhúzására (így például a kifogások intézményével). Balogh Elemér szerint a professzionális ügyvitel gyors és tartós térhódítását bizonyítja, hogy a tipikusan tanácsban eljáró bíróságokon korán feltűntek a perbeli képviselők (procuratores, az advocati.) Ugyanakkor az ügyvédeknek tág mozgásterük volt fortélyaik bemutatására, perhúzó ügyeskedéseik alkalmazására, ügyvédi praktikákkal perbeli ellenfél kifárasztására. Elrettentő példaként idézte meg a szerző a göttweig-i apátság perhúzó magatartását, mikor is harminc esztendeig képesek voltak hátráltatni Rott kolostorát egy megítélt birtokba történő beiktatásban.

Balogh Elemér akkurátus részletességgel vizsgálja német példák nyomán a kánoni per lefolyását az idézéstől az ítélethozatalig. Külön részletezte az engedelmességre késztető elmakacsolás lehetőségét, a bizonyítás jellegzetességeit, a tanúbizonyítás, az okleveles bizonyság és az eskü szerepét. Definíálta a közbenső ítélettől elkülönített ítéletet, taglalta makacssági ítéletet és a végítéletet, annak jellegzetes kísérő rendelkezésével, az örök hallgatásra kötelezéssel. A per szerkezetének ismertetéséből nem maradhatott ki a fellebbezés, ami azonban némi szerkesztéssel okozva a korábban részletesen kifejtettek

ismétlésére kényszerítette pályázót. Hasonlóképpen járt a rosszhiszemű pervitel címet viselő alfejezettel is, amelyben a fentebb, az ügyvédi tevékenység kapcsán már kifejtteni kezdett rabulizmus és az ellene tett lépések kapcsán megkezdett gondolat megkésett befejezésére kell gondolnia az olvasónak.

Az írásbeliséghez kötött, nehézkes per megkerülésének remek formáját alakította ki a gyakorlat a sommás pertípusban, melyben írásbeli elvárásokat és a formalításokat a lehető legerősebben visszaszorították, a kifogásokat és ellenvetéseket mellőzték, szoros határidőket érvényesítettek. Ehhez persze világos tényállásokra volt szükség.

Balogh Elemér összefoglalja az egyházi bírói fórumoknak a jogügyletek tartalmának okleveles rögzítésére és érvényességének igazolására vonatkozó tevékenységét is, mely az egyszerű hitelesítéstől az oklevéliállításon át az официális közvetlen közreműködésével létrejött jogi aktust tanúsító minősített oklevélkiállításig Szerző bizonyossága szerint ennek rendkívüli tekintélye vezetett oda, hogy a kései középkorban „az ingatlanátruházási szerződések zöme már ilyenformán jött létre.” Kitűnő példákat sorol a bambergi dómdékán sajátjogú oklevélkiállító gyakorlatából de adós marad a magyarázattal, hogy az azonos fejeztalcímként szerepeltetett salzburgi officialatus hiteleshelyi praxisánál miért elégedett meg a pusztá megállapítással, hogy ti. mivel Salzburgban az *officialis* általános helynök is volt, ez a hatáskör-koncentráció jótékony hatással volt az oklevélkiállítás gyakorlatára. Bíráló szívesen olvasott volna arról is, hogy ez milyen összefüggésben állott a vele első olvasatra szemben álló gyakorlattal, miszerint az oklevélkiállítással kapcsolatos teendőket fő szabály szerint Salzburgban sem az officialis, hanem a közjegyzők végezték. Hasonlóképpen zajlott talán a történet, mint Bambergben, ahol az officialis mellett jelentek meg 14. század első felétől a pápai és a császári közjegyzők? Érdemes lenne néhány mondattal magyarázatot adni arra is, hogy illusztratív miért éppen Bamberg és Salzburg nyert különös figyelmet e kérdésben: a fejezetbesorolásban hangsúlyosan jelentős a pozíciómegjelölés.

Szankciók

Balogh Elemér a szentszéki jogszolgáltatás kezdettől meglévő súlyos fogyatékosságának tekinti, hogy meghozott ítéletek végrehajtása fölött az egyháznak nem volt közvetlen hatalma. Egy olyan jog érvényesüléséről volt tehát szó, amelyik nem volt következetesen érvényesíthető. Persze az egyház tekintélye, a hierarchia befolyása sokat javított a helyzeten, de tény, hogy ha a feleknek nem állt érdekében az egyezség, az bizony komoly feladat elé állította a végrehajtással megbízottakat. A fejlődés kezdetén, írja a szerző, „a társadalmi-politikai viszonyok függvényeként még központi tényező a compositio, tehát a vagyoni eszközökkel való kompromisszum-találás”. Ez a gyakorlat a 13. századra elenyészett és a végrehajtás felelőssége az ezzel megbízott egyházi tisztségviselőkre (*executores*) szakadt. A curiai és a püspöki végrehajtók belátásuk és szükség szerint alkalmazhattak egyházi szankciókat. Ezek a lehetőségek messze eltértek a világi szankciórendszer megszokott formáitól. A büntetések (és büntetéssel fenyegetettségek) lényegében voltak mások, mint a világi törvénykezés szankciói. A jogkövetkezmények lényege ugyanaz volt: a malum, a rossz, ami a marasztaltat érhet, de a malum eszenciája különbözött. Az egyház kevésbé a testre, mint inkább a lélekre és a közösségi létre ható hátrányokat helyezhetett kilátásba és alkalmazhatott. A szankciók fő formái voltak a kiközösítés (*excommunicatio*), az *interdictum*, valamint az egyháziakkal szemben alkalmazható *suspensio* és *degradatio* – állapítja meg a szerző. Érdekesítő szerző elemzése a szankciófajták alkalmazásának színességéről és főként kockázatáról, mely az ököljog

érdekérvényesítő rendszerében bizony kétes eredménnyel járhatott. Nem volt lehetetlen, hogy a címzettnek olyan hatalma volt, hogy megengedhette magának a dacolást a főpapsággal. Ilyenkor, ha csődöt mondott a kiközösítés, végső soron a világi hatóságok segítségét kérhette a pápa vagy a püspök végrehajtója. Optimális esetben az egyháznagy tartományúr is volt egyszemélyben, így lehetősége nyílt arra, hogy világi és egyházi jellegű büntetéseket egyaránt alkalmazzon, miként a salzburgi officialatus, akinek gyakorlatában, mint szerző igazolja, az első számú büntetés rendszerint egyházi volt, ezt támogatta (szükség esetén) a világi szankció.

Némi vitája van bírálónak szerzővel abban, hogy ne lett volna tipikusnak mondható a szabadságelvonás, mint büntetés az egyháziakkal szemben a középkorban. A kolostorbörtönök mellett a magánzárka és az ergastulum elég gyakran alkalmazott szankciónem volt a büntetési gyakorlatban, amit csak tetézett III. Ince pápa rendelkezése a bűnöző klerikusok carceréről, nem is szólva a világiak egyházi börtönbüntetéséről. A dekretális jog időleges és életfogytiglani börtönről szóló rendelkezési átmentek a gyakorlatba az oklevél- és pénzhamisító, esküszegő papok esetében szerte Európában.

Balogh Elemér a szankciórendszer kapcsán szól a bűnösségről, melyet a kánonjog eredendően a peccatum vallási-teológiai fogalmából vezetett le, de az excommunicatio megalapozásához kevésnek bizonyulván, „a *crimen* fogalmát használták a jogilag releváns bűn megragadására.” Bíráló erről szívesen olvasott volna részletesebben.

A szerző ugyancsak a szankciórendszert használja fel arra, hogy a „14/15. század fordulóján teljesen újszerű társadalmi-gazdasági jelenség”, azaz a kapitalizmus hatását értékelje. Ennek kapcsán szól a pénz(szolgáltatások) szerepének felértékelődéséről. Szemléletében „a szerződések biztosítékaul keresve sem találhattak jobb eszközt, mint a vallásos világképben élő emberek számára még mindig félelmetes képzeteket közvetítő kiközösítést” melynek „feltételül pedig a jogügyletek biztosítékaként rögzített eskü szolgált.” Az esküvel megerősített szerződések nemteljesülését ugyanis objektív alapon szemlélték, eltekintve az adós szubjektív szempontjaitól. Szerző tudósítása szerint a délnémet városok megszerezni a szentszékektől a vagyoni jogi ügyek feletti joghatóságot, a 14. század második felétől azonban azok „az *officialati* előtt ’tologtak’ akik „rádöbrentek arra, hogy a kihelyezett kölcsönök visszafizetése érdekében a kánoni eljárásjog [...] messze nagyobb garanciát jelent, mint a városi, tartományi bíróságok nyújtotta jogsegély”. Izgalmas lett volna olvasni arról, hogyan igazodott ez a fejlemény a római jogi kötöttségekkel szemben megszerveződő új szellemű kereskedelmi jog képleteihez.

Pars Secunda – Specialia

Balogh Elemér művét két meghatározó részre tagolta. A Specialia a német (a bajor, a mainzi, a kölni és trieri) egyházi törvénykezés megkutatott és külön egységekben összefoglalt tapasztalatit tartalmazza, melynek tanulságaiból épült fel az első tartalmi egység a Generalia. Az olvasó tehát előbb ismerkedik meg az esszenciával, mint a részletekkel. Az általános részi elemek birtokában, tisztázott szerkezeti és fogalmi apparátus ismeretében találkozhat azokkal az információkkal, melyekből kibontakozott az általános kép. Ehelyütt két vonatkozásban bizonyosan mélyebb az ismeretszerzés, alaposabb az áttekintés. Egyfelől a konkrét szervezet konkrét eljárásain keresztül a hétköznapi és a napi gyakorlatok világa sokkal élesebben tükröződik a munkában. Másfelől itt ismerkedhet meg az olvasó az egyedi jelenségekkel, az általánostól elütő praxissal és a kivételekkel, egyedi megoldásokkal. Itt bizonyosodik meg az olvasó arról, milyen alapos kutatásokkal támasztotta alá mondanivalóját a szerző.

A Specialia arányai fejezetenként eltérőek, de a végső sommázatban kerek egészet alkotnak. Így a bajor egyházszervezet kifejlődését részletes történelmi keretbe ágyazva vezeti elő Balogh Elemér a kezdetektől, Szent Bonifác küldetésétől a 13. századig. Öt évszázad története a püspökségek szervezésének képleteiben izgalmas olvasmány, különösen a határterületeken, ahol ideológiai ellenféllel (Cirill és Metód) és harcos katonai hódítással (magyarok) is meg kellett küzdeni. Regensburg püspökének a cseh-morva birodalomban voltak jelentős missziós feladatai. Az investitúra harcok idején a freisingi püspökök a császár oldalára álltak. A passauai püspökség a német-római császárság egyik legnagyobb kiterjedésű egyházmegyéje volt, missziós feladatai voltak a morva térítéseken, a dunai bolgárokkal és a magyarokkal kapcsolatban. Säben-Brixen püspökség fő, szerző szerint tevékenységét a bajor hercegségtől való önállósodás és távolodás határozta meg. Az eichstätti püspökség létét politikai szándékoknak köszönhetette: a frankok a bajorokkal szembeni 'ütközőzónának' szánták. A bambergi püspökség a birodalom délkeleti, szlávajkú népek lakta határán született meg. Ehhez képest a mainzi főegyházmegye villanásnyi történelmi alapot kap, Köln és Trier esetében a történelmi előzményeket általános tendenciák ismertetése váltja fel.

A szervezet vonatkozásában kevésbé egyenetlen a struktúra, hiszen a fórumrendszer (zsinati bíraskodás, delegált bírák, érseki szék, püspöki szék, helynöki szék) és az ahhoz kötődő hivatalos személyzet (pecsétnök, protontarius, ügyész, jegyzők,) egyéb jogtudók (assessorok, közjegyzők, ügyvédek, ügygondnokok) és segédszemélyzet (törvényszolgák, kézbesítők, küldöncök, pedellusok, ügyhallgatók) többnyire hasonlatos, legfeljebb hangsúlybeli különbségek mutatkoztak. Ennek okán a szerkezeti eltérés nem vezet eltérő tapasztalatokhoz.

Más kérdés a bírói fórumok hatáskörének kibontakoztatása. Érzékelhetően ez a téma áll legközelebb szerzőhöz, s valóban a disszertáció leghangsúlyosabb csomópontjait jelentik a különböző fórumok közötti illetékességi és hatásköri küzdelmek, melynek volt egy történelmi mintázata, mely az egyházmegyék létrejöttétől vezetett el a 13-14. század kikristályosodott állapotáig, a delegált bírák és a zsinati bíraskodás korától a szentékek kiforrott rendszeréig. Ezt az univerzális fejlődési ívet színezték az egyháznagyok törekvései, önállósulási vagy éppen egységesülési tendenciák, hatalmi villongások, alávetettségek alóli kiszabadulás vagy befolyásszerzés, cselszövések és pártfogók szervezése. Szerző rutinnal igazítja el az idevágó információk között az olvasót és fest élethű tablót a középkor életéről. Közelebbi információkhoz juthat az érseki jogállás és az érseki törvénykezés pozicionálásáról. A katolikus egyházon belül soha meg nem kérdőjelezett jogosultságaról, a fellebbviteli fórumként működő ítélkezésről és érsek és a hozzá tartozó püspökségek viszonyáról a jogszolgáltatás tükrében, a püspökök jellemzően elsőfokú bíraskodásról.

A dolgozat bizonyítja, hogy a választott korszakban szervesen összefonódott a világi és az egyházi hatalom gyakorlása, ami olyan jelenségekhez is elvezetett, mint például az egyházi büntetések devalvációja. A világi célokra alkalmazott egyházi büntetések jelentős méreteket öltött. „Az *excommunicatio* valamilyen összefüggésben szinte minden bírósági ügyiratban szerepelt, ami ennek a szankciónak a teljes devalvációjához vezetett.” A bíraskodás tekintélyének hanyatlását szerző még az egyházi bíraskodás és az egyházigazgatás nem kellő szétválasztásában látta.

A szerkesztési elvekből következően a Generaliahoz képest a Specialiában teljesen logikusan bukkannak fel ismétlődően ugyanazok a megállapítások, pl. hogy „az egyházi bíraskodás

fejlődésének a korai középkorra eső szakaszában az egyháznak mindenekelőtt a világi bíróságokkal kellett megküzdenie. Az első lépés annak a jognak a megszerzése volt, hogy az egyházi személyek peres ügyeiben maga az egyház dönthessen (*privilegium fori*).” Ugyanígy megismétlődnek a megállapítások a társasbíráskodásra, a jogilag képzett klerikusok megjelenésére vonatkozóan, ezt jelzi a Vogt, Vogtei többszöri definíciója.

Források, szakirodalom

Ebben a kitűnő munkában nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszik szerző több évtizedes kutatómunkája, amit figyelemreméltó szakirodalomjegyzéke is alátámaszt. A források és irodalom címen egybegyűjtött bibliográfia hatalmas materiát foglal össze, melynek fókuszában a közismerten alapos német történettudomány évszázados feltáró és elemző munkája áll. A tudásanyag mögé állított szakmai források meggyőzően igazolják a kutatásban megfogalmazódott állítások igazát. A curialis bíráskodás dokumentálását is többnyire német forrásokra támaszkodva végzi el, gazdag okleveles anyaggal támasztva alá a folyó szövegben hozott példákkal csakúgy, mint a sokszor vaskos lábjegyzetekben idézettekkel.

A francia, angol, olasz kitekintések mellett néha felbukkan a magyar is, olykor részletekbe menően is; éppen ezért érezhet némi hiányt bíráló, hiszen sok esetben éppen a magyar minta ellenpontosíthatna volna a német területre vonatkozó megállapításokat.

Szerkezet, stílus

Önmagában már az is komoly tudományos eredmény lehetne, ha a szélesebb magyar tudományos közvélemény szisztematikus áttekintésben ismerkedhetne meg a német szentszéki bíráskodás modelljével és sajátosságaival, stilizált képleteivel, de Balogh Elemér nem állt meg ezen a ponton és nem elégedett meg az összefoglalással és a tükrözéssel. A német igazságszolgáltatási praxis történelmi mélységeibe merülve tartományi példák sokaságával illusztrálta az általánosan megrajzolt kép egyedi megtestesüléseit. Összehasonlító analízisében a területiális megoldások sokszínűségét és mégis az egység felé mutató szintézisét végezte el.

Igaz, ez a módszer rendkívüli szerkesztési nehézségekkel járt, hiszen a részvizsgálatok újra és újra visszavezettek az alapképletekhez, amikor is fölöttébb nehéz elkerülni az ismétlések buktatóját (különösen igaz ez a következtetések megfogalmazásaira, melyek olykor már, némiképp megelőlegezetten felbukkannak a szövegteljesség okán.) A peres eljárás folyamata se egyenes úton vezet a kutatót, rendre visszakanyarodik a korábbi aktusokhoz. Becsületére legyen mondván szerzőnek, meglehetősen következetességgel igyekezett kerülni a repeta csapdáit, amibe olykor bele-beletemettedt, mint például az exptiones perbeli jelentőségének konstatálása alkalmával, az alkalmazott jog részletezésénél vagy a szervezeti modellek ismertetésénél.

Éppen a választott konstrukció miatt nem találja az olvasó az összehasonlító elemzés eredményeit tartalmazó összegzést a munka végén, hiszen azt a generalia már magában foglalta. Ennek okán egyszer csak véget ér a nunciások munkájának veszélyességét illusztráló, egy, a kölni kúria küldöncének esetét megidéző történettel.

A szerző stílusa lebilincselően világos, egyértelmű, kerüli a körmondatos szerkezeteket. Szerencsésen oldja meg a terminológiai nehézségek támasztotta igények formálta feladatokat is.

Tudományos eredmények

A műben foglaltak rendkívül fontosok a jogtörténész számára, mert az egyházi törvénykezés modellt jelentett a világi bírászkodás számára is. Az itt alkalmazott eljárási technikák, megoldások, processusok akkor is mintát képezhettek, ha a római jogi műveltség adott esetben még hiányzott a jogtudásból, vagy csak szórványosan bukkant fel. A klerikus jogismerők a középkori Európa bármely pontján közel azonos képletekkel találkoztak s ezek között máshol szerzett tapasztalataikat biztonsággal alkalmazhatták, s alkalmazták is.

Másfelől, mint azt Balogh Elemér igazolja is, az egyház számos kérdésben jogot formált a jogélet irányítására, ami nem csupán egyháziakat, de a társadalom széles rétegeit kapcsolatba hozta az egyházi bírászkodással. A világi peres felek tapasztalatai hatással voltak általában is jogi eljárásaikra, jogismeretükre, magatartásukra, alkalmazott hivatkozásaikra és érvelésükre. Ezen a csatornán gyorsan terjedtek a kánonjog tételei, jó eséllyel szívódva fel a recepció színtereitől távolabbi területeken is.

Balogh Elemér műve korrekt tisztaságú képet rajzol a (német) szentszéki bírászkodásról, pontosan vázolja a szervezetet, az ehhez telepített hatásköröket. A szentszéki eljárás elméleti modelljét megjelenítve, lépésről lépésre végig kíséri a perfolymat elméleti szerkezetének lehetséges lépcsőin olvasóit. Letisztult ábrázolásmódja tudományos tananyag szintjére emeli a szentszéki bírászkodás processzuális áttekintését.

...

Mindezek alapján bizonyítottnak látom, hogy a mű a korábbi tudományos fokozat megszerzését követően jelentős eredeti tudományos eredménnyel gyarapította a tudományszakot, s hozzájárult a tudomány tovább fejlődéséhez. Ezért javaslom a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását, egyben indítványozom a sikeres nyilvános vitát követően az MTA Doktori Tanácsának az MTA doktora cím odaítélését Balogh Elemér részére.

Dr. Mezey Barna
egyetemi tanár,
az MTA doktora